

Микитюк О. Р.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»

КОНТРАСТИВНИЙ АСПЕКТ ТЛУМАЧЕННЯ ТЕРМІНІВ-ЕТНОНІМІВ МАЛОРУССКІЙ, МАЛОРУС (МАЛОРОС), УКРАЇНОФІЛ ТА ІН.

Анотація. Статтю присвячено розглядові українського питання на сторінках «Ab imperio» й аналізу термінів-етнонімів *малорусскій, малорус (малорос), українофіл, україноман, русофіл, русскій*. Основою роботи є контрастивний метод дослідження, що з'ясовує відмінність українсько-центричної та російськоцентричної позиції щодо визначальних термінів.

Проведений аналіз потверджує, що термін *малорос (малорус)* в історії української мови був нейтральним, проте в сучасному українознавстві він почав асоціюватися з меншовартісністю українців. У російській науці цей термін називає українських націоналістів, тобто борців за незалежність. Щодо терміна *українофіли*, то поданий термін-етнонім відтворює інтелектуальне національно-культурне творення самостійної України. Натомість «Ab imperio» *українофілів та українофільство* подає як зневажливий номен, називає явище *українофільства* натовістським рухом, інтелектуальним бриколажем, відтворенням нації в образі селянина. Термін-етнонім *руссскій* – це назва племені полян, яке було центром Русі, тобто України, тому *руські люди* – це українці. У росіян номен *руссскіє* асоціюється з Росією, що є порушенням законів словотвору. Щодо етноніма *україноман*, то в перекладі – це українська людина, проте «Ab imperio» таким етнонімом називає тих, хто створив український народ, що кардинально знецінює спадщину Русі та численні давні писемні пам'ятки.

Отже, для українців негативним є термін-етнонім *малорус (малорос)* і нейтральним він є для росіян, натомість *українофіл та україноман* мають позитивну конотацію для українців і негативну для росіян. Щодо терміна *руссскій*, то його походження стосується Русі-України, а не Росії (там фігурує етнонім *російський*). Відтак спотворення суті українських термінів-етнонімів у журналі «Ab imperio» знищує соборницькі настрої українців, формує неправильне розуміння української ідентичності, культурно й ідеологічно узалежнює Україну від Москви.

Ключові слова: термін-етнонім, журнал «Ab imperio», контрастивний метод, українськоцентрична та російськоцентрична позиція.

Постановка проблеми. Предметом аналізу є журнал «Ab imperio», присвячений «історії Російської імперії та СРСР» [14, с. 229] (до уваги взято 2000–2019 рр., виходить 4 номери щорічно). Автори стверджують, що складно говорити про історію імперії, яка б утворювалася автономно від історії національних держав. У свою чергу, політична історія національних держав включає сюжети, пов'язані з формуванням національних рухів і національної самосвідомості в рамках імперії [11, с. 89]. Матеріали журналу неодноразово торкаються різних

аспектів української проблематики та висвітлені в рубриках «Історія», «Архів», «Дослідження імперії та націоналізму» (або «Азбука націоналізму») тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Статтю присвячено зіставному аналізу українськоцентричної та російськоцентричної позиції щодо термінного наповнення стрижневих етнонімів. Українознавчі студії актуалізовано низкою визначальних праць. Наприклад, І. Фаріон вмотивовує суть аналізованих етнонімів крізь призму соціолінгвістичного чинника [12]; Ю. Шевельов відтворює формування говіркового ядра мови [16]; В. Цимбалюк показує мову як генетичний код нації [13]; Є. Наконечний з'ясовує відповідності між русинами й українцями [10].

Російськоцентричну позицію (її спростовує матеріал статті) визначають дослідження Р. Вульпіус, котра численними матеріалами ілюструє мовну політику в Російській імперії та виокремлює особливий факт перекладу Біблії українською мовою [2; 3]; С. Єкельчика, що визначає мотиви українського національного відродження XIX ст. [6]; М. Долбілова, Д. Сталюнаса, С. Маркедонова, які вмотивовують існування термінів *українофіл, русофіл та ін.* [5; 9].

Важливо, що до аналізу залучено джерельну базу, подану низкою матеріалів [1; 8; 15].

Мета статті – показати суть українського питання на сторінках аналізованого журналу та розглянути терміни-етноніми *малорусскій, малорус (малорос), українофіл, україноман, русофіл, русскій* крізь призму українознавчих джерел на противагу їхньому трактуванню в журналі «Ab imperio».

Виклад основного матеріалу. Аналізовані лексеми є домінантними в «Ab imperio» та працях з історії української мови, відтак предметом є контрастивний аналіз наповнення лексем.

1. Терміни-етноніми *малорусскій і малорус (малорос)*

Р. Вульпіус зазначає, що «терміни “**малорусскій**” і “**малорус**” використовують тільки під час цитування оригінальних джерел або під час посилання на них. У таких випадках ставляться лапки» [3, с. 195]. О. Міллер у праці «Українське питання», датованій 2000 р., закликає вживати як основне поняття «**малорус**», а термін «**українці**» – тільки на означення українських націоналістів, що мислили сучасними категоріями [2, с. 354].

Терміни-етноніми *малорусскій, малорус (малорос)* поширилися після Переяславської ради (чи зради) 1654 р., коли Козацька держава потрапила під протекторат Московського царства. Проте історія засвідчує іншу динаміку формування терміна *малорус (малорос)* на українських землях. Про це

промовисто свідчить дослідження І. Фаріон: «Композитний атрибутив *малоросійський* у своєму першому компоненті малопервісно не передавав буквального значення цього слова, як і скалькований хоронім *Мала Росія*. Греки мали звичай називати *Малою* метрополію, себто країну, що була колись кою конкретного народу або її визначальним центром, а *Великою* – країну, ним колонізовану, себто колонію» [12, с. 211]. Сьогодні, внаслідок підміни понять впродовж підневільного становища України, термін *малорус* (*малорос*) асоціюється з чимось недостатнім, непевним, недосконалим, є ознакою меншовартості українців, а суть «малоросійства» навіть для українців полягає у зневірі у власних силах.

Отже, російськоцентрична позиція визначала терміни-етноніми *малорусский*, *малорус* (*малорос*) як основні конотативно негативні назви сучасних українців. В історії української мови ці номен асоціювалися з матірною частиною України і були нормативними та конотативно нейтральними.

2. Терміни-етноніми *українофіл*, *русофіл* (і похідні: *українофілізм*, *українофільський*, *русофілізм*, *русофільський*)

Заслуговує на увагу розуміння терміна *українофіл* за статтею С. Єскельника «Людське тіло і національна мітологія: деякі мотиви українського національного відродження XIX століття». Історично автор датує постання терміна 1860–1970-ми рр., коли російська преса вважала, що *українофіли* – це «зневажливе прізвисько українських патріотів, але пізніше його сприйняли самі українці, з плином часу цим словом почали називати тільки прихильників культурного (тобто неполітичного) напрямку в українському національному русі» [6, с. 24]. Спробуємо спростувати це твердження фактами української мовознавчої науки. До *українофільства*, тобто власності *українофілів* належить унікальний музей української писемності Кам'яна Могила, у якому на стінах, стелі, підлозі всіх 62 гротів і печер зафіксовано стародавнє письмо, що належить до XII тис. до н.е., вражає розшифрований дошумерський запис: «Радісно рало оре», який свідчить про те, що наші предки були хліборобами [13, с. 166]. У Київській Русі вже був розвинений науковий стиль, що виник як вислід перекладацької справи природничих та історичних творів. Виходить, що українців із їхньою багатющою культурою С. Єскельник називає «*українофілами*», тобто, за його ж словами, «зневажливим прізвиськом». Український народ, відомий ще від часів Русі, колонізувала Московія (це історична назва Росії за документами), у підсумку це потягнуло за собою численні заборони. Наприклад, відповідно до указу царя Петра I, було скорочено кількість студентів Києво-Могилянської академії від 2 тис. до 161, тому до Москви переїхали І. Гізель, І. Галятовський, Л. Баранович, С. Яворський та низка інших. Таким чином, від кінця XVII – початку XVIII ст. українська еліта масово почала релігійно й культурно формувати й розбудовувати цю державу. Зрештою, давньогрецьке *φιλέω* – кохати, любити, себто природня любов до мови, історії, культури і є *українофільством*. Важливо, що самі тогочасні українці називали себе «народолюбцями». Відтак тепер сучасний журнал вважає *українофільство* класичним прикладом «**нативістського руху**, що виник як колективна відповідь на загрозу поглинання нації чужою панівною культурою. Але також **українофільство було не чим іншим, як свого роду інтелектуальним бриколажем**» [6, с. 24] (виокремлено грубим шрифтом тут і далі – О. М.). Щодо нативістського руху, то ніяка реконструкція дохристиянських вірувань, повернення до вша-

нування Перуна, Велеса тощо українцям не загрожує, бо християнство природно увійшло в систему українських традицій (отже, тяжко доводити аксіоматичні речі). Також важко погодитися щодо бриколажу, оскільки це щось таке, що вже створено з наявних засобів, крім того, цей тип свідомості характерний для первісного, або традиційного, мислення. Тобто зрозуміло, все знову перевернуто з ніг на голову. Про відсутність бриколажу аргументовано говорить «патріарх української філології діаспори» (Л. Масенко) Ю. Шевельов. Отже, «контакти колонізаційних рухів із півдня, з Муромо-Рязанського регіону, і з північного заходу, себто з терену НТ (Новгородсько-Тверського регіону – О. М.) витворили умови для постання говіркового ядра майбутньої російської мови» [16, с. 391] та датує це часом XV–XVII ст.» [16, с. 391].

С. Єскельник зазначає, що ідеологія *українофілів* «об'єднувала два напрямки української національної міфології» [6, с. 29]: відтворення нації в образі селянина й «уявлення про те, що селяни, як і самі *українофіли* були спадкоємцями грізних козаків і гетьманів XV–XVIII ст.» [6, с. 30]. Щодо *українофілів* як спадкоємців козаків і гетьманів – це абсолютна правда, а не «уявлення». Проте вкрай сумнівним є наведені у статті приклади, що М. Старицький, М. Лисенко виявляли свою інакшість лише в одязі [6, с. 30] (про відтворення національної ідентичності буде далі). Таким чином, стаття, написана в 2006 р., відтворює позицію Советського Союзу, який називав український рух 1860–1880 рр., тобто потужне інтелектуальне національно-культурне піднесення (час виходу журналів «Основа» (Петербург), «Самостійне Слово» (Київ), книжок для народу, організацію численних «Громад», діяльність недільних шкіл) періодом «буржуазно-націоналістичним», позаяк ідеологія формування національного стрижня не відповідала тогочасній політиці. Автор (С. Єскельник) спростовує всю тогочасну *україноцентричну* діяльність і вважає її неважливою для російської сучасної науки.

Пояснення термінів *українофільський* і *русофільський* висвітлює стаття «Мовна політика». Значення лексем впливає з контексту: «*українофільський* (той, хто дотримується яскраво вираженої регіональної або виключно національної української ідентичності)» та «*русофільський* (той, що проти будь-якої форми української ідентичності – регіональної чи національної)» [3, с. 192]. Важливо завважити, що **русофільський** (за визначенням автора) – це **не той, що любить все російське, а той, хто проти української ідентичності**. Проте інші вчені критикують Р. Вульпіус, бо поняття *русофіл* та *українофіл* в її текстах виглядає як бінарна схема, що спрощує картину ідентичностей, які побутують у російській частині Дніпровської України в XIX ст. [2, с. 353–354]. Опозицію термінів *українофіл* – *русофіл* [5, с. 360], можливість існування терміна *малорос* пояснюють М. Долбілов, Д. Сталюнас, які дають такий посил щодо самих етнонімів: «Українські націоналісти боролися за те, щоб їх самих та їхніх співвітчизників не вважали за росіян» [5, с. 362]. Важливо, що навіть у Російській імперії існувала неприязнь до назви *русскіє*, так, донські козаки не хотіли бути частиною Російської імперії та протиставляли себе їй. Відтак С. Маркедонов пояснює бінарну опозицію: «**“ми” (козаки) – “вони” (русскіє) або ж ми (козаки як “інші русскіє”, “особливі русскіє”, відмінні від селян) – вони (селяни)**», яку засвідчують записи самих козаків [9, с. 530]. Р. Вульпіус зазначає, що сучасники самі вважали антагоністами

русифілів та українофілів [2, с. 355], що підкріплено в сучасному просторі. Пояснення терміна *українофільство* було об'єктом численних досліджень. Відтак О. Русов зауважував, що «прихильники й учасники цього руху ніколи не виявляли шовінізму щодо інших народів Російської імперії, а лише демонстрували любов до батьківщини та її мови, яка існує, бо існує носій цієї мови – народ» [15, с. XXXIII].

Отже, *українофільство* було засадничо вмотивованою відповіддю на тогочасну російськоцентричну політику.

3. Термін-етнонім *руський*.

Підміна терміна *руськіє*, що асоціюється з Руссю, стало чи не найбільшою проблемою сучасних писемних пам'яток, позаяк росіяни пов'язують цей термін із Росією, а не з Руссю. Монографія І. Фаріон, побудована на численному джерельному матеріалі, засвідчує, що етноатрибутиви *роский* (*рòський*, *рòсійський*) та ін. «не мають нічого спільного з теперішнім лінгвономеном російська мова... Компонент *рос-* народився у канцеляріях грецького патріарха, де *Русь* перекладали як *Рось*, а відтак похідні від цього хороніма звучали як *Рòсея* і *Рòсія*, *рòський* і *рòсійський*, замість питомих *Русь*, *руський*» [12, с. 185]. Щодо назви *Русь*, то Є. Наконечний, як і Нестор літописець, potwierджує, що «джерела IX–XII ст. виразно показують, що назви “Русь”, “Руська земля” першопочатково стосувалося тільки дніпровського Правобережжя з центром у Києві» [10, с. 53]. Отож, в етнічному розумінні лише придніпровське плем'я полян могло бути русичами і руськими людьми, тому *Русь* – це назва України, *руські*, *русини*, *русичі* – це українці. Московщина почала себе називати Руссю аж наприкінці XVIII ст. Формування терміна *руськіє* триває щонайменше від XIX ст., коли, за висловом П. Гриценка, «було три стовпи “царь, церковь и русский язык”, а в СРСР – “партия, едина держава і російська мова”» [4]. Так системно йшло творення *руських*, значення яких підсилювалося численними урядовими законами, постановами, указами, натомість репресивна політика тривала навіть щодо назви *українці*. Важливо, що СРСР ідеологічно формував творення «советского человека», космополітизм якого увічнений словами «мой адрес не дом і не улица – мой адрес – Советский Союз», руйнуючи таким чином самобутність і самодостатність кожної нації.

Отже, *Мала Рòсія* (*Русь*), за твердженням істориків мови, – це і була первісна, матірня країна, яка стала основою нашої держави, тому *руський* (*руський*, *рòський*, *рòсійський*) – це етнічна назва українців. Термін *руський* для росіян (як показують матеріали «Ab imperio») асоціюється з Росією, що не підкріплено писемними пам'ятками Руси.

4. Термін-етнонім *україноман*.

Етнонім *україноман* за статтею «Боротьба за мову: Публікація документів» виглядає так: *україномани* хочуть створити незалежний український народ, який вважає, що він не має нічого спільного з великоруським народом [1, с. 365]. Насправді український народ створювати не треба. Наприклад, поліглот А. Кримський на основі досліджень пам'яток Руси-України переконливо довів, що типові граматичні форми української мови вже існували на початку доби літописання, а «мова Наддніпрянщини та Червоної Руси XI віку – це цілком рельєфна, повно означена, яскраво індивідуальна одиниця, і в ній легко можна пізнати предка сьогочасної малоруської мови» [7, с. 9]. Тобто граматична система української мови вже сформована від XI ст., відтак існування усної народнорозмовної мови почалося значно раніше. Російський академік О. Шахматов щодо походження

росіян визнає такі факти: «Шукати в X–XI віці над Дніпром великоросів – це річ цілком даремна, бо ж великоруська народність походження нового» [8, с. 93], тому в X–XI ст. «говорити про мову великоруську ми не можемо» [8, с. 93]. Крім того, Мамн – у перекладі з німецької – це людина, відтак маємо цілковито нейтральне слово: «українська людина», таким чином, росіяни надали лексемі *україноман* негативну конотацію.

Отже, за матеріалами аналізовано журналу, *україномани* – це ті, що хочуть творити незалежний народ. Українські філологи, історики, етнологи на основі фактів доводять, що український народ був сформований вже в XI ст. (і значно пізніше навколо річки Москва виникло поселення первісних москвичів, котрі стали згодом російським народом).

Висновки. Контрастивний метод дослідження термінів-етнонімів дозволяє з'ясувати відмінність українськоцентричної та російськоцентричної позиції щодо визначальних термінів-етнонімів, які є стрижнями для формування державоцентричної позиції.

Проведений аналіз potwierджує, що термін *малорос* (*малорус*) в історії української мови був нейтральним і походив від Малої Рòсії, тобто основної частини України, проте в сучасному українознавстві (під впливом різних чинників) відбулося переосмислення його значення і він почав асоціюватися з меншовартісністю українців. Контрастивний аналіз показує, що в російській науці цей термін відтворював українських націоналістів, тобто борців за незалежність.

Щодо терміна *українофілі*, то цей термін-етнонім відтворює інтелектуальне національно-культурне творення самостійної України. Натомість «Ab imperio» *українофілів* та *українофільство* подає як зневажливий номен, називає явище *українофільства* нативістським рухом, інтелектуальним бриколажем, відтворенням нації в образі селянина. Термін-етнонім *руський* – це для кожного українця споконвічна на своїй території назва племені полян, тому *Русь* – це Україна, а *руські* люди – це українці. Позаяк у росіян *руськіє* асоціюються з Росією, то закони словотвору переконують, що похідне від Росії – це росіянин. Щодо етноніма *україноман*, то це українська людина, проте «Ab imperio» цим етнонімом називає тих, хто створив український народ, що кардинально знецінює спадщину Руси та численні давні писемні пам'ятки.

Отже, для українців негативним є термін-етнонім *малорус* (*малорос*), проте нейтральним він є для росіян; натомість *українофіл* та *україноман* мають позитивну конотацію для українців і негативну для росіян. Щодо терміна *руський*, то його походження стосується Руси-України, а не Росії.

Відтак спотворення суті українських етнонімів знищує соборницькі настрої українців, формує неправильне розуміння української ідентичності, культурно й ідеологічно узалежнює Україну від Москви, хоча соборність нашої держави датована 1991 р. і скріплена кров'ю борців за волю.

Перспективою роботи є розгляд суті українознавчих дисциплін, української лінгвоперсоналогії, що подано на сторінках «Ab imperio».

Література:

1. Борьба за язык: Публикация документов. *Ab imperio*. № 2. 2005. С. 331–367.
2. Вульпиус Р. Слова и люди в империи: к дискуссии о «проекте большой русской нации», украинско- и русофилах, наречиях и народностях. *Ab imperio*. № 1. 2006. С. 353–358.

3. Вульпиус Р. Языковая политика в Российской империи и украинский перевод Библии (1860–1906). *Ab imperio*. № 2. 2005. С. 191–224.
4. Гриценко П. Мовознавець Павло Гриценко: «Для порятунку України мусимо скористатись досвідом русифікації від КГБ». URL: <https://forum.pravda.com.ua/index.php?topic=956228.0> (дата звернення: 03.01.2020).
5. Долбилев М, Сталюнас Д. Слова, люди и имперские контексты: дискуссия продолжается. *Ab imperio*. № 1. 2006. С. 359–365.
6. Екельчик С. Человеческое тело и национальная мифология: некоторые мотивы украинского национального возрождения XIX века / пер. с англ. М. Лоскутовой. *Ab imperio*. № 3. 2006. С. 23–54.
7. Крымский А. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья. Т. 1. Москва, 1907. 545 с.
8. Лукінюк М.В. Обережно: міфи! Спроба системного підходу до висвітлення фальшувань історії України. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2003. 576 с.
9. Маркедонов С. От истории к конструированию национальной идентичности (исторические воззрения участников «Вольноказачьего движения»). *Ab imperio*. № 3. 2001. С. 527–558.
10. Наконечний С. Украдене ім'я: Чому русини стали українцями. Львів : Піраміда. 352 с.
11. Политическая история империи – политическая история нации: на пути к синтетическому методу? Заочный круглый стол. *Ab imperio*. № 2. 2002. С. 89–132.
12. Фаріон І. Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV–XVII століттях: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива : монографія. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2015. 656 с.
13. Цимбалюк В.І. Мова як генетичний код народу : навчальний посібник. Тернопіль : Мандрівець, 2009. 176 с.
14. Что такое «новая имперская история», откуда она взялась и к чему она идет? Беседа с редакторами журнала *Ab Imperio* Ильей Герасимовым и Мариной Могильнер / беседовал Артем Смирнов. *Логос*. 2007. № 1 (58). С. 218–238. <http://www.ruthenia.ru/logos/number/58/13.pdf> (дата звернення: 07.11.2019).
15. Шандра В. Мова як засіб формування національної ідентичності. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання / упоряд. Г. Боряк. Київ : Кліо, 2015. С. VII–XXXVII.
16. Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не виборуська мова? *Вибрані праці* : у 2 т. Мовознавство. Кн. I / упоряд. Л. Масенко. Київ : Києво-Могилянська академія, 2009. С. 382–411.

Mykytyuk O. Contrastive aspect of interpretation of the terms-ethnonyms *Malorussky*, *Malorus (Little Russian)*, *Ukrainophile* and others

Summary. The article is devoted to the consideration of the Ukrainian issue on the pages of the magazine “*Ab imperio*” and the analysis of the terms-ethnonyms *Malorussky*, *Malorus (Little Russian)*, *Ukrainophile*, *Ukrainoman*, *Russophile*, *Russian*. The basis of the work is a contrastive method of research, which allows finding out the difference between the Ukrainian-centric and Russian-centric positions regarding the determinant terms.

The conducted analysis confirms that the term *Malorus (Little Russian)* in the history of the Ukrainian language was neutral, but in modern Ukrainian studies it's associated with the lower value of Ukrainians. In Russian science, the term refers to the Ukrainian nationalists, that is, fighters for independence.

As for the term *Ukrainophiles*, this term-ethnonym reproduces the intellectual national-cultural creation of an independent Ukraine. Instead, “*Ab imperio*” presents the *Ukrainophiles* and *Ukrainophilism* as a derogatory name, calling the phenomenon of *Ukrainophilism* a nativist movement, intellectual bricolage, a reproduction of the nation in the image of a peasant. The term-ethnonym *Ruthenian* is the name of the Polans tribe, which was the center of Rus', that is, Ukraine, so the *Ruthenians* are Ukrainians. By Russians *Ruthenians* are associated with Russia, which is a violation of the laws of word formation. As for the ethnonym *Ukrainoman*, it is translated as Ukrainian person, but “*Ab imperio*” calls so those who created the Ukrainian people, which dramatically devalues the heritage of Rus' and numerous ancient written monuments.

Therefore, the term-ethnonym *Malorus (Little Russian)* is negative for Ukrainians and neutral for Russians, while *Ukrainophiles* and *Ukrainoman* have a positive connotation for Ukrainians and negative for Russians. As for the term *Ruthenian* – its origin refers to Rus'-Ukraine, not Russia (there is an ethnonym Russian). Thus, the distortion of the essence of Ukrainian terms-ethnonyms in the magazine “*Ab imperio*” destroys the synodic sentiments of Ukrainians, forms a misunderstanding of Ukrainian identity, culturally and ideologically makes Ukraine dependent from Moscow.

Key words: term-ethnonym, magazine “*Ab imperio*”, contrastive method, Ukrainian-centric and Russian-centric position.